

Emlékmű Máréfalván

A faluközpont

Az emlékmű, amelyet 1977. november 9-én avattak fel, és amelyről a továbbiakban bővebben is lesz szó, a Hargita megyei Máréfalva központjában, a Csíkszereda-Székelyudvarhely főút mentén, az impozáns kultúrház-épület mellett kialakított parkban áll. A falu ma Fenyéd községhez tartozik, lakóinak száma 1992-ben 2017 volt. A falu ma térszerűen kiszélesedő részének déli oldalát néhány lakóház, valamint az embermagasságú kőfallal kerített, kisebb dombra épített katolikus templom és mellette a papilak, majd a papilakon túl a régi iskola épülete határolja. A falun átfolyó patak keletről, északról szegélyezi az út mellett szalagszerűen elnyúló, 4 km hosszú falunak ezt a részét: keleten, a tér „felett”, ahol a patakon áthalad a főút, áll a „nagyhíd”, a kultúrházon „alul” pedig egy mellékutcába átvezető híd. Ez a második, a falu társadalmi életének kiemelkedő tere: vele szemben nyílik a régi iskola földszintes épülete mellett a templomhoz kivezető kis utca; a híd korlátja mellett, ahonnan ez a központi rész jól belátható, padok vannak, ezeken, ha megfelelő az idő, a környéken lakó idősebb emberek üldögélnek. A hídon túl, mintegy ötven méteres szakaszon egymás mellett fut az országút és a patak; az országút mellett, a déli oldalon házak vannak; velük szemben, a patakon túl, az „új iskola” emeletes épülete. Az iskola előtt elhaladó utca torkolatánál épült a patak fölé a harmadik híd; itt van a központ nyugati határa.

A nagyhíd előtti kis emelkedő lábánál áll az egykor, 1913-ban községházának emelt épület: ma az út felőli részében orvosi rendelő, a patak felőliben magánüzlet van; vele szemben van a tejcsernok. Még egy épület áll a téren, a kultúrház közvetlen déli szomszédságában: a negyvenes évek végén a faluból családosan eltávozó módos gazdálkodó, Pap János városi stílusban épült háza. Itt működik ma a falu óvodája.

Mindazok az említett középületek (volt községháza, ma orvosi rendelő; kultúrház, ahol hetente egyszer egy szobában polgármesteri fogadónap van; templom, papilak; iskolák, óvoda), melyek a falu központjában láthatók, a falu fontosabb intézményeinek

* A tanulmány első megjelenési helye: Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Szerk. Bodó Julianna. Helyzet könyvek, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2000. 123–142.

adtak vagy adnak szállást. Ez a **fizikai középpont egyben szellemi és szimbolikus középpont is**. Itt volt vagy itt van a helyi közösség adminisztrációs, vallási, oktatási, egészségügyi, kulturális központja; és itt van az a hely is, mely fizikailag és szimbolikusan is összeköttetést teremt a falu és a nagyvilág között: a kultúrház, a műemlék előtt van a távolsági autóbuszok megállója, a falu egyetlen parkolásra alkalmas területe.

A helyi közösség élete, önmeghatározása elképzelhetetlen ma a központi szakrális tér (templom), központi szocializációs tér (iskola), központi ceremoniális tér (kultúrház, műemlék) nélkül. Ezeknek a tereknek a kialakulásáról bővebben kell szólnom, hogy ennek ismeretében kerülhessen sor a műemlék avatásával megtörtént szimbolikus helyfoglalásnak a bemutatására.

„Itt a faluban nem volt köztér...”

1. A templom

A világháborúkban elesett máréfalviaknak emléket állító műemlék leleplezésével egy napon ünnepelték a helyiek a „Szent Imre herceg tiszteletére felszentelt 225 éves templomot” is. 1772 előtt a máréfalvi katolikusok egy másik faluba, a Fenyéden álló katolikus templomba, valamint a faluban lévő kápolnába jártak misére; a templom felépítése, felszentelése, használatba vétele új szakrális központot teremtett, kialakította az ide való kötődés gyakorlatát és szimbolikáját. A kanyargós, szűk völgyben hosszan elterülő mai faluban a templom csak a falu középső részéről látható; a XVIII. század végén azonban egészen más lehetett a helyzet. Idősebb emberek ma is elmondják, hogy a szüleik elbeszélése szerint hol volt a XIX. század végén a két faluvége; itt álltak a „töviskapuk”, amelyeket éjszakára bezártak, őriztek. A keleti és a nyugati „kapuk” feltételezett helyéről („a Pap féle kocsmá fölött”; „a Simon-patakon alul”) még látható a templom, jól hallható a harangszó.

Ami fontos: a templom nem közvetlenül a főút mellett épült; a templom látható volt, de csak kerülővel megközelíthető; a főútról csak mellékutcán át, hátulról lehetett a templomba bejutni. A paplak kapuja a főútra nyílt; de ezen a kapun, az udvaron és a hátsó, templomudvarra nyíló kapun keresztül nem volt szokás átjárni. Térbelileg nem kapcsolódott össze közvetlenül a főút és a szakrális centrum.

A templommal-templomkerttel-papilakkal kialakított szakrális tér időben változó társadalmi funkcióiról, a centrális szerep megerősödésének vagy gyengülésének stádiumairól részletesebb vizsgálat után lehetne csak megállapításokat tenni. A XX. század közepén elvben karácsonytól karácsonyig, reggeli harangszóztól esti harangszóig az idő tagolása a vallási elvek, a templomhasználat pap szabályozta gyakorlata szerint történik. Harangszókor a családok nagyrésznél, mezőn vagy otthon, pillanatra meg-

szakad a tevékenység, a családfővel együtt imádkoznak. Ugyanakkor hangsúlyoznám, hogy szó sincs teljes egyszínűségről: vannak olyan családok például, ahol a reggeli imádkozást napfelkeltekor, a nap fele fordulva végzik; vannak olyan emberek, akik a paptól független imádkozó közösséget alkotnak; és olyanok, akiknél megfigyelhető a legitím közvetítőket megkerülő, jámbor segítségkérő cselekedetek sora.

Míndezekkel a megjegyzésekkel azt a problémát szeretném kiemelni, amely általában a központok működésével kapcsolatos. A 225 éves történelmi távlat mutatja, ami a fiatalabb központok esetében is nyilvánvaló: a fizikai centrum kialakulását **követi az e köré kialakítható kulturális egység megkonstruálása**; ez azonban újabb és újabb hullámokban, újabb és újabb kísérletekkel történik. Időnként külső, erősebb centrumok (Máréfalva esetében a húszas-harmincas évek román állama, a negyvenes évek végétől a szocialista állam) avatkoznak be, teremtenek új központokat, vagy sajátítják ki a létezőket saját szimbólumterjesztési céljaikra; ugyanakkor a közösségen belül sem szűnik meg soha a többszínűség, a szimbólumhasználattal kapcsolatosan mindig is csoportonként létező, eltérő jelentéstulajdonítás, legtöbbször az elit kezdeményezte és irányította társadalmi alkuk sorozata. Nemcsak a fizikai téralakítások, hanem ennek szimbolikus vonzatai is történelmi folyamatok eredményei. Sőt, igazából ez utóbbiak az érdekesek és fontosak éppen összetettségük, kulturális mintákká összeálló formáik, változó korokhoz, társadalmi csoportokhoz való kötöttségük miatt.

2. *Az iskola*

A faluban ma két iskolaépület létezik; érdemes megismerkedni ezek történetével. A falu iskolájáról az első híradás 1782-ből származik; 1882-ben adják át a ma is meglévő három tantermes iskolaépületet. A két világháború között a faluban tevékenykedő román igazgató-tanító szorgalmazására és a helybelieket nagy anyagi áldozatokra kényszerítve új, román állami, emeletes iskola épül 1934–1936 között; ezt 1940 után egyszerűen csak az „új iskola” megnevezéssel illetik.

Ami most számomra fontos: a múlt század végén, felépülése után az iskola legnagyobb terme és az iskola udvara lesz számos közösségi rendezvény helyszíne: színelőadások, szabadtéri rendezvények, püspökfogadás. A frissen felépült román állami iskola udvarára hármaskereszt, úgynevezett „troita” kerül; román állami ünnepekkor itt zajlik a ceremónia. Ugyanakkor a bécsi döntés után, a „kicsi magyar világban” a leventeoktatás, az országszerte egységesnek tervezett ceremóniák is az iskolaudvaron zajlanak. Ez azért is így történik, mert sem 1940 előtt, sem közvetlenül a hatalomváltás után nem épül Máréfalván, mint a székelyföldi falvak egy részében, világháborús emlékmű (1).

Az iskola kerítésen belüli, tehát zárt terének ünnepi használata pedig nem ugyanazt implikálja, mint amikor a falu nyílt terében történnek az események. Azt mondhatom, hogy szándék szerint a falunak szóló nyilvános események valójában nem a falu, hanem az intézmény fennhatósága alatt szerveződnek, és az intézmény szimbolikus tulajdonában maradnak. Ugyanaz a következtetésem, mint az első esetben: a szocializáló központ tere nem volt nyitott a falu tere felé, nem kapcsolódott össze a főúttal; az iskolaudvarokon – kapu és kerítések közrezárta tereken – az intézményre jellemző (és az intézményvezetők által kialakított és betartott) térhasználati módszerek, ünneplési szabályok uralkodtak.

1996-ban, egy évvel az emlékmű leleplezése előtt ünnepelték az iskola fennállásának 210-ik évfordulóját; ezt összekötötték a névadó ünnepséggel. Ekkor az iskola falán márványtáblát helyeztek el; ez a tábla az útról is látható, szövege csak az udvarról olvasható; szintén nem egy külső, nyílt, hanem egy belső térben van elhelyezve.

3. A kultúrház

Máréfalván a szocializmus éveiben nem építettek új adminisztratív épületet, „modern” üzletházat, a letelepedő idegeneknek tömbházat. 1968-ban a szomszéd falu, Fenyéd lett a községközpont; az alárendelt szerepet játszó Máréfalva nem jutott beruházási pénzekhez. A kultúrház építésének a története az azelőtti korszakba nyúlik vissza: 1966-ban kezdték az alapokat önteni, 1970-ben már színdarabot adtak elő a nagyteremben, de csak 1976-ban sikerült teljesen berendezni és, mint már említettem, felavatni. Azóta nem építettek középületet ebben a faluban.

A kultúrház elhelyezéséről az akkori vezetőség döntött: a „szocialista közművelődés otthona” legyen a papilakkal szemben, azon a telken, amelyen a Pap János nem államosított, de községi használatba átvett háza mellett a csűr állott. Szabványterv szerint építették; a falu eddigi középületei közül is kiemelkedett nagyságával.

A végleges állapot kialakítása néhány, helyben élő értelmiségi munkája. Míg az építkezés elkezdésekor létezett külső igény, sürgetés, támogatás, addig ez 1968 után már nem aktuális: a helység perifériára kerül, egy iparosodó-urbanizálódó város vonzáskörzetében annak munkaerő-szolgáltatója lesz, és maga is csak a város erőforrásaiból profitál; azok a helyiek, akik a városban pozícióval-kapcsolatokkal rendelkeznek, segíthetik a kultúrház befejezését.

A külső munkálatok közül a legjelentősebb: a homlokzat elkészítése. Svédországban járt tervezőmérnök és helyiek közös ötlete: a helység monumentális fafaragásáról, székelykapuiról híres, díszítsék hát a homlokzatot faragásokkal, kiöregedett kapuelemekekkel. Megtervezik, kivitelezik az ötletet; ez a felület – a kultúrház főút fele eső hom-

lokozata – híressé lesz: egyéniséget kölcsönöz az épületnek; a sajtóban dicsérik, az értelmiségieknek, külföldieknek tetszik; a helyiek elfogadják **(2)**. Az így elképzelt és kialakított kultúrház homlokozata lesz a falu egyik legfontosabb kifele forduló, emblematikussá tehető fizikai tere.

1976 végén, meghívottak jelenlétében, a klubteremben berendezett képzőművészeti tárlat megnyitójával egybekötve, felavatják a kultúrotthont. A már eddig is működő intézmény életében egy új korszak kezdődik. Az épület külső és belső kialakítása, berendezése mutatja a törekvést: a közösségi élet fontos, mozgalmas központjának van szánva az épület. Adminisztratív, gazdasági szempontból kiszolgáltatott helyzetben van a közösség; közművelődési szempontból azonban bizonyíthat, hiszen megvan az ehhez szükséges infrastruktúra, működik a faluban a közművelődési intézmény. Az épület előtt, mellett levő teret azonban nem sikerül elrendezni, tisztán tartani; tervek vannak, de nincs gazda; egészen az emlékmű megépítéséig „szeméttelep” van itt, a központban. Kár, mert ez az épület a főút mellé épült, a homlokozata a főútra néz, idegenek veszik szemügyre, fényképezik; építésével kiöblösödik az útmenti rész, említettem, hogy itt van az autóbusszmegálló, itt várakoznak, beszélgetnek az utazni kívánók; ezután az ajtajára kerülnek fel a rendezvényeket hirdető plakátok; előtte-mellette a falu első, igazi, fizikai szempontból mindenki (helyiek és idegenek) által korlátozás nélkül átjárható köztere alakul ki. Használatából azonban világosan kiderül: igen nehéz „tulajdonost” találni, hiszen ebben a faluban ilyen tér eddig még nem volt. A házak, kapuk előtti terek – a „kapueleje” – is a gazdáké volt, rendezettsége őket dicsérte, szemetessége őket marasztalta el. A falu tere fizikailag és társadalmilag fel van osztva; a közös terek (pl. temető) használatának is erős hagyománya, közismert szabályai, a szabályok ellen vétők szankcionálására begyakorolt módszerek vannak. Itt és most új helyzet állt elő: a tér nem egyéné, nem csupán intézményé, hanem a falué – és éppen ezért olyan viszonyulásformát kíván meg, amelyre eddig nem volt példa, amelyet ki kellene alakítani.

Ez esetben egy másféle közös tér keletkezett – először ennek a falunak a történetében. Ha jól belegondolunk: ez a rész a kultúrház megépítésével szimbolikusan „kiszakadt” a falu teréből abban az értelemben, hogy a helyiek számára „láthatatlanná”, semlegessé vált. Az elhanyagoltságért nincs akit megszólítani, nincs akit felelősségre vonni – azaz bárki bárkit megszólíthat, felelősségre vonhat, és bárki bárkinek visszaszólhat: miért éppen én, miért nem éppen te? Újabb építkezés, bekerítés, szimbolikus megjelölés és az ehhez való kapcsolódás kulturális megépítése, vagyis a térhez való viszonyulások és a térhasználatra vonatkozó szabályok egyértelművé tétele segíthet csak ezen a helyzeten.

A vita

Az 1989. december 22-i romániai rendszerváltás után ebben a faluban is megalakult a hatalmat átvevő Nemzeti Megmentési Front, majd a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) helyi szervezete; falugyűléseket szerveztek, tagdíjakat szedtek, és elhatározták, hogy a két világháborúban elesettek emlékművét minél hamarabb felállítják. A kontextus ismeretében világos: mind a két világháborúban a színmagyar falu katonái a magyar hadseregben harcoltak, „a hazáért” estek el; 1989 decembere után újra vállalni lehet, hogy a magyar nemzet részei, a magyar történelem résztvevői voltak az itt élők; ennek a szellemi egységnek, történelmi közösségnek a szimbóluma lehet az emlékmű. Azt, hogy legyen emlékmű, és ezzel a hovatartozás, kötődés vállalt és látható jele, nem is vitatta senki. A vita arról keletkezett, hogy a falu központi terében hova is kerüljön az emlékmű. Vagyis arról, hogy a falu központjának fizikai jellegét, szimbolikus működését hogyan is látták, tervezték azok, akik a vita főszereplői: egyik részről a központi szakrális tér felett rendelkező katolikus pap, másik részről az RMDSZ, majd az emlékműállító bizottság animátora, az iskola egykori igazgatónője, akinek a legnagyobb szerepe volt a központi ceremoniális tér (kultúrház) megépítésében, és hosszú éveken keresztül ennek működtetésében **(3)**.

1990-ben megalakult egy tíztagú emlékműállító bizottság; ennek egyaránt tagjai voltak az egyházi vezető és az említett politikai-civil társadalmi vezető is. Ez utóbbinak volt határozott véleménye, hogy az emlékművet **egyházi területre, azaz a szakrális központba** kell felállítani. Egyrészt: túl tágas a kultúrház melletti tér; oda nagyobb középületet (például új elemi iskolát) lehetne építeni; másrészt, ha egyházi területre épül, akkor „egy mindenkorai gazdája van az emlékműnek”. A bizottság tagjai ezt a javaslatot továbbgondolták: a paplak előtti kertet, a főút felől szegélyező „várfalet” meg lehetne nyitni, és a főútról, a megépítendő emlékmű mellett, lépcsőt lehetne építeni, amely kivezetne a templomhoz; összekötné a főút két oldalán levő szakrális és ceremoniális központot; **ezeket integráló faluközpont** jönne létre. Azt is tervezték, hogy az emlékmű mellé költöztetnék a temetőben levő, a faluból származó tanult emberek (papok, tanítók) sírköveit, és így mintegy a falu jelesebb embereinek „panteonját” hoznák létre.

A pap nem egyezett bele abba, hogy a kultúrházzal szemben, a kerítés megnyitásával keletkező területre kerüljön az emlékmű. Ekkor egy másik elképzelés körvonalazódott: a paplakhoz tartozó kert alsó, a régi iskola mellett a templomhoz kijáró utca melletti, háromszög alakú részére kerüljön az emlékmű. Ez is egyházi terület; ez is központ, bár nem annyira, mint a tervezett első hely. A pap ezt a javaslatot sem támogatta. Az elől azonban nem térhetett ki, hogy a bizottság tagjai kikérjék az egyház-

megegyezők véleményét. A faluba látogatott a gyulafehérvári érsekség egy magas rangú tisztségviselője; közösen megtekintették mindkét ajánlott helyet; a tisztségviselő véleménye szerint mindkét hely alkalmas lenne, a helyieknek kell megegyezniük, melyik mellett döntenek; „megérdemli az a 81 hősi halott, hogy a legszebb területre tegyék...” (4). Megegyezés mégsem születik; a pap csak kis területről hajlandó lemondani, ugyanis úgy gondolja, hogy jobb, ha a szakrális tér különálló marad, nem olvad össze a ceremóniális térrel; ő pedig sem építője, sem gazdája nem lesz az emlékműnek. A másik fél nem vállalja a további huzavonát; az emlékműállítás körül évekig semmi sem történik.

Az összefogás

Mielőtt a vitára sor került volna, történt már egy s más. Gyűlt a pénz: egyrészt, az első esztendőben, RMDSZ-tagdíjakból; másrészt a farsang idején betanult és bemutatott színdarabok jövedelméből; harmadrészt pedig gyűjtést szerveztek a faluban az emlékmű felállításának érdekében. Megalakult a falu első, bejegyzett civil szervezete, a Kőlik Hagyományörző Művelődési Egyesület, bevallottan azzal az egyik fő céllal, hogy lehetőséget teremtsen az emlékműállítás pénzügyi megalapozására. Levélben keresték meg a faluból elszármazottakat, elsősorban az értelmiségieket: segítsék lehetőségük szerint az emlékműállítást.

A Hargita oldalában, a Tizenhétfalusi nevezetű terület felső részén kiválasztottak, az erdészettől megvásároltak egy tizennégy tonnás gránittömböt; daruval kiemelték, a faluba beszállították. Fogadtak egy öreg kőfaragót, aki az elképzelések szerinti formára alakította a tömböt. Nagybányáról beszerezték a márványtáblát; bevészték azoknak a nevét, akiket hosszas utánajárás után azonosítani tudtak. A szervezők szerették volna, ha az emlékmű elkészüléséig is a tábla mindenki által látható helyen áll: megkérdezték a papot, megengedi-e, hogy a templomban kiállítsák. A tagadó válasz nyomán a tábla a kultúrház első emeletén levő falumúzeumba került.

1996 tavaszán a fenyédi Helyi Tanács, amelyhez a falu is tartozik, költségvetési pénzeket tudott elkülöníteni az emlékmű építésére. Ekkor már megvolt a megegyezés, hogy az emlékmű helye a kultúrház mellett lesz. A Polgármesteri Hivatal elkészítette az emlékmű talapzatát; kerítéssel körbekerítette a majdani emlékmű körüli teret. A kerítéshez a faanyagot egy helyi vállalkozó biztosította. Egy legelőrészt eladásából származó összeget a még ezután esedékes költségek fedezésére különített el a Polgármesteri Hivatal. A papot, akivel a sikertelen alku folyt, időközben elhelyezték a faluból; az utódja az egyház részéről pénzzel, maga pedig a szervezésben való aktív részvétellel támogatta az emlékműállítást.

Az emlékmű megtervezését, művészi kivitelezését a Kőlik Hagyományőrző Művelődési Egyesület vállalta; személy szerint pedig az Egyesület titkára, a nyugalmazott iskolaigazgató, a pap egykori vitapartnere tett ennek érdekében a legtöbbet. Szakemberekkel, képzőművésszel konzultált; nemcsak egy követ és márványtáblát, hanem egy együttes felállítását tervezte; a kő mellé egy kereszt állítását javasolta, mert túl széles a kő, és a magasabb kereszt módosít az arányokon; erre a keresztre került fel, az emlékmű már említett, tervezett szimbolikus üzenetére, a millecenáriumi évről való tekintettel, a két dátum: 896–1996.

Mikor már kialakult a helyszín, helyére kerültek a tárgyak: következett az avatóünnepség.

Az emlékműavató ünnepség

A XX. századi hatalomváltásokkal hivatalos, állami ünnepek múlnak, újak keletkeznek; mindezen időszakban azonban a székelyföldi falusi közösségek évi legnagyobb ünnepe a falu búcsúja, a „falunap”. Éppen a búcsú hagyományosan családi, vallásos, intímebb jellegét féltve, a szervezők nem mindegyike értett egyet azzal, hogy ezen a napon legyen az emlékmű-avató; de végül is ez a szándék diadalmaskodott. A közösség számára az év legfontosabb napja kellett időpontot, alkalmat szolgáltatson arra, hogy „életre keljen” a falu első, nyilvános térben felépített emlékműve; hogy az ünnep nyomán szimbolikusan megerősödjék a falu terének így is megjelölt központja.

Az ünnep legfontosabb szervezője ez alkalommal egy civil szervezet: a Kőlik Egyesület. A Polgármesteri Hivatal, bár jelentős a hozzájárulása, de a szomszéd faluban székel, maga a polgármester is szomszédfalusi – bizonyos mértékben idegen. Az egyházi vezető, az újonnan ide kinevezett pap már a „készbé” csöppen bele: az emlékmű-állítás folyamatának a végső stádiumában vehet részt, elismerve mindazok érdemeit, akik eddig a munka oroslánrészét végezték. Az Egyesület szervez, és ezen belül személyesen a már említett egyesületi titkár az, aki javaslatokat tesz az ünnepi időtagolására **(5)**, az ünnepi forgatókönyv kialakítására. Ugyancsak ő az, aki összeállít egy ünnepi kiadványt, amelyről még szó lesz, és amelynek kinyomtatását az Egyesület vállalja.

1997. szeptember 8-án, ugyancsak a helyi búcsú napján leplezték le egy szomszéd faluban, Zetelakán a világháborúk hősi halottainak emlékművét. Ott volt az ünnepségen a saját emlékművük leplezésére készülő máréfalviak küldöttsége is, telve kíváncsisággal, hiszen „köztudomású, hogy Zetelakán nagyszabású dolgokra képesek, mert saját polgármester, nagy falu...” **(6)**. Ott voltak, számbavehették, kik álltak az első sorban: Sütő András író, a falu díszpolgára, Hargita megye prefektusa, parlamenti képviselők, Székelyudvarhely polgármestere és három magyarországi testvérfalu polgár-

mestere. Nyolc díszbeszéd hangzott el, szép ünnepi műsor volt. Sokan koszorúztak, de csak egy koszorút hoztak a falu nevében székelyruhás emberek. Az ünnepség végén csak mintegy húszan, valószínűleg az elesettek hozzátartozói tettek virágot az emlékműre. Szervezetten, csoportosan csak a tűzoltók álltak az emlékmű mellett. A hazafele tartó máréfalviak megegyeztek: ők másfajta ünnepélyt fognak szervezni: olyant, amelyiknek a középpontjában ne a díszvendégek, hanem a falu népe, a hősi halottak hozzátartozói-bajtársai-barátai álljanak.

A forgatókönyvet csak az gondolhatta ki, aki igen jól ismerte, hogy az élők, akik emlékeznek, hogyan kapcsolódnak a halottakhoz, akikről emlékeznek. Az alapozás tehát az a munka volt, amelyet az Egyesület titkára végzett, s amely nyomán megszületett a Háborús hőseink emlékére című füzet (7). Ebben a füzetben található az első, valamint a második világháborúban elesettek névsora. Az összeállító célja az volt, hogy a halottak a falu lakói számára azonosíthatóak legyenek: közli az egyes elesettek apjának, valamint hozzátartozóinak (testvérei, felesége, gyermekei) nevét. Körvonalazható az összeállításból, hogy milyen családi-társadalmi környezete volt az elhunytaknak; kik azok, akik feltehetőleg ma is ápolják emléküket.

A forgatókönyv szerint három főszereplője kell hogy legyen ennek az ünnepségnek. Természetesen ott vannak a község, a falu hivatalos emberei: a polgármesteri hivatal, a katolikus egyház, az iskola képviselői. De szerepet kapnak az elesettek hozzátartozói is: az egyetlen, még élő első világháborús hadiárva, aki az apja neve alá helyezi el a koszorút; a három, még élő második világháborús hadiözvegy közül az egyik; és más közeli rokonok, hozzátartozók. A harmadik főszereplő: a még élő második világháborús veteránok, az elesettek bajtársai. Aki az egész ünnepséget vezeti: az Egyesület titkára, aki az emlékműállítás munkájából a legtöbbet vállalta magára.

„Ilyen ünnepség se volt több...”

A hűvös, tiszta novemberi reggel többen álldogálnak, beszélgetnek a központra nyíló utcák torkolatában. Munkaruhában vannak, nem ünneplőben; lábuk mellett, kezükben szatyrok, csomagok, feles és literes üvegek. Várják a csordapásztorokat.

Ma már nem hajtották ki a tehéncsordát, de a pásztorok ma még, utoljára, az alsó faluvégtől a felsőig végigjárják a falut. Ma van az utolsó „munkanapjuk”. Mivel a búcsú és a pásztorok szolgálati idejének vége egyaránt november elejére esik, ez a szokás honosodott meg Máréfalván: a búcsú reggelén a gazdaasszonyok tejfölös-túrós lepényt sütnek, a gazdák pálinkát töltenek; ezzel várják a pásztorokat. A pásztorok és családtagjaik (általában cigány etnikumúak) nagy szatyrokkal, hátizsákokkal, demizsonokkal jönnek: elteszik a lepényt, demizsonba töltik a pálinkát; mire a falu végére érnek, dugig

lagnak, „jól megrészegeznek”. Igen nagy ünnep ez nekik, napokig-hetekig van enni-innivalójuk; de az is biztos, hogy aznap nem lesznek ott az avatóünnepségen.

A tér ünnepre előkészítve vár: a házak eleje megseperve, a papilak székelykapuján és a kultúrházon egy-egy piros-fehér-zöld zászló; az emlékművön lepel. Az egykori frontarcos férfiak a plébánia udvarán, a résztvevők a kultúrotthon, az új kerítés előtt gyülekeznek. Tíz órakor felcsendül az ének: a plébánia kapuján menetoszlopba szerveződve, világháborús katonanótákat énekelve vonulnak ki a férfiak, mint egykor; az élen haladó piros-fehér-zöld zászlót visz; felsorakoznak az emlékmű mellett. Megkezdődik az ünnepség: megnyitó beszéd, az emlékmű leleplezése, megszentelése, hivatalos koszorúzás, a hozzátartozók koszorúzása, emlékező gyertyagyújtás, szavalatok. A férfiak a végén újra énekelnek; majd oszlani kezd a tömeg. A kultúrházban két terem van előkészítve: pálinka, kávé, üdítőital, kalács, sütemény; a nagyterembe a volt frontarcosok vonulnak be, koccintanak, énekelnek; a meghívottak, idegenből jöttek, a szervezők vendégei egy emeleti terembe mennek. Tizenkét óra előtt mindannyian átvonulnak a templomba, kezdődik a mise.

Ami azóta történt: az emlékmű, a körülötte kialakítandó park gondozását az avatáskor az iskola vállalta; huszonnegyő tő rózsát ültettek a kaputól az emlékműig vezető út mellé, néhány fát, bokrot az emlékmű köré; az oldalsó kerítés mellé már az avatást megelőzően tizenegy ezüstenyő került. Ami ennél érdekesebb: akadt egy, a szomszédban lakó, „nagy templombajáró” idős asszony, aki gondjába vette a virágágyásokat; megbeszélte másokkal, hogy amikor tavasszal vagy halottak napja előtt a temetőbe visznek virágpalántákat, ide is szánjanak néhányat.

Jelentéstulajdonítások

Újrarendezni, összefoglalni szeretném a továbbiakban az elmondottakat.

Az emlékműállítók kettős munkát végeztek: **konkrét fizikai teret, ugyanakkor szimbolikus teret képzeltek el, építettek fel, alakítottak ki (8)**. Nem valósult meg egy elképzelés: a szakrális tér és a ceremoniális tér (valamint a harmadik, a profán tér: a főút) egybefűzése, és így egy sok szempontból központnak számító, a falut mindenképpen domináló tér kialakítása. Az emlékmű felállítása után a jobban tagolt, jelentősebbé vált, „megerősödött” ceremoniális tér fizikailag nem kapcsolatban, hanem szemben áll a szakrális térrel. Megvalósult a fő szándék: a falu közepén áll az emlékmű. Sorra lehet venni: felállítása (az avatás ünnepe), formai kialakítása, jelenléte a központban milyen jelentések kialakítására nyújt lehetőséget.

1. Szakrális világközpont

Az emlékművet, ahogy az avatóbeszédekben is kiemelték, két szimbolikus tárgy alkotja: kő és kereszt. Mindkettő külön-külön is több jelentést hordoz. Helyi értelmiségiek értelmezése szerint a „hatalmas, faragatlan kőtömb” olyan kő, amely a „székely kapuk falujának központjába” azért került, mivel „háborúkat idéz, melyek valamikor oly erősen megbolygatták a csendes mindennapokat, hogy egy fa – akár festett, akár faragott – nem bírná felvállalni az események súlyát”; „A vulkanikus eredetű kőtömb keménysége jelképes: a háború okozta fájdalom és borzalom kifejezője...” (9). Ugyanakkor egy bibliai történetben szereplő kőhöz hasonlítható az itteni: „Jákob jut eszembe az Ószövetségből, aki majdnem testvérharc áldozata lett. Menekülés közben kimerült. Egy követ vett, rátette fejét és elaludt. Álmában egy létrát látott, Isten angyalai le-feljártak rajta. Ébredésében azt mondta: „Itt van az ég kapuja!”. A követ emlékköül állította fel, azután megbékült testvéreivel. Ezek a hősök (ti. akiknek a neve a márványtáblán szerepel – G.J.) az angyalok. Addig járnak le-fel, amíg mindenki (ti. azok a falusiak, akik körében nincs békesség – G.J.) megbékél...”

Ez a kő tehát a falu legfontosabb tárgya, „az ég kapuja”, a túlvilággal való találkozás helye; akik pedig a kapcsolatot megteremtik, fenntartják: a halottak. Az értelmezőt, aki jezsuita pap, a neveket olvasva az az érzés tölti el, hogy „a neveken keresztül a központba gyűl az egész falu, mint vasárnap a szentmise után. És odakerül Isten is...”. A kő mellé állított másik tárgy, a kereszt felerősíti a kőbe zárt üzenetet: „A keresztről Jézus – aki ezeket az embereket (ti. a halottakat – G.J.) maga köré gyűjtötte – azt üzeni: Ti, akik olvassátok falutok áldozatainak kőbe vésett nevét, hajoljatok meg és imádkozzatok.” Az értelmezés szerint tehát **a kő és a kereszt a Jézus képviselte keresztény világrendet, ennek cselekedetekre felhívó parancsait is közvetítik.**

2. Etnikuság

A kereszten a következő évszám látható: 896–1996. A kerítés mellett elültetett tizenegy ezüstoffenyő is ugyanazt az üzenetet erősíti: a máréfalviak az „1100 éves magyar államalapításnak állítanak emléket”, kapcsolódnak az egész magyarság szintjén, a nemzet szintjén zajló megemlékezési folyamathoz, amely múlt és jelen magyarjait, a különböző területeken élő magyarokat kapcsolja egybe. Szó esett már róla: az első, majd a második világháborúban is „a hazáért” haltak hősi halált mindazok, akik neve az emlékművön megjelenik. Az ünneplők között elkülönült csoportot alkottak a „volt második világháborús frontharcosok”: felvonuló oszlopuk előtt egyikük piros-fehérvörös zászlót vitt; felvonulás közben katonadalokat énekeltek. Az elmúlt évtizedek során egyikük sem remélhette, hogy éppen ilyen külsőségek között kerül majd sor az

egykor velük – és az országukkal, nemzetükkel – történetekre való visszaemlékezésre. Számukra az egykori időkhöz való kapcsolódást, az egykor érvényes, számukra a bekövetkezett változások ellenére ma is fontos értékekhez való visszatérést jelezte ez az ünnep. Az alkalom értelmezése: „megint úgy lehetnek magyarok, mint egykor, fiatal korukban”. De nemcsak nekik, hanem az ünnepségen résztvevő más csoportoknak, vagy a mindennapokban az emlékművet szemlélőknek is igen fontosak **az emlékmű etnikai jelentései**.

3. Szülőföld-mítosz

A szimbólumok harmadik köre a romániai magyar értelmiségnek az elmúlt nyolcvan évben kimunkált ideológiájára – a szülőföldhöz való tartozásra – utal. A kőtömböt az életük egyik színterét jelentő, de ugyanakkor életlehetőségeiket is meghatározó „Hegy”, a Hargita oldalából szállították le a faluba; azzal, hogy a falu közepére állították a természeti táj egy darabját, egyben a kulturálisan kimunkált világ és a „szigorú táj” kapcsolatának is jelet állítottak. Nemcsak a „történelem viharain edződött” az évszázadok során, hanem a sanyarú életkörülmények miatt is sokat szenvedett, de végül is fennmaradt, él, tehát győzedelmeskedik a székely falu népe: „Az emlékmű – most és mindenkor – legyen e tájhoz való kötöttségünk, a mindenkori közös összefogásunk szimbóluma!”.

4. A lokalitás megerősítése

Hogy csak a legközelebbi helységeket említsem: 1997–1998 folyamán a világháború hősi halottainak emlékművét leplezték le Zetelakán, Szentegyházán, Fenyéden. Az ünnepség egy ünnepség-sorozatba, az emlékmű megépítése egy jelállítási sorozatba illeszkedik. Mindegyik településen, mindegyik közösségben a helyi elképzeléseknek, pénzügyi lehetőségeknek megfelelően, a másik településre, a másik közösségre is figyelve épült meg ez az „emlékmű-lánc”. Térmegjelölés – de ugyanakkor arculatalakítás, identitásalakítás is. Nem a gyors gazdasági fellendülés, és nem a létüket fenyegető krízisek, hanem stagnálás, és a távolabbi múlt és a jelen egybeépítésének emlékművekkel bizonyítható igyekezete jellemezte ezen a kistájon a kilencvenes évek végét. És mivel nem egyes kivételekről van szó, hanem falvak, közösségek sorában lényegében hasonló történeteknek lehettünk tanúi, fel kell tenni egy igen távolra mutató kérdést: az emlékműállítási sorozat miben, mennyiben érintette ezeknek a falvaknak a lakosságát. Az adakozáson, az ünnepen való részvételen túl: **mennyire hatottak, mennyire váltak fontossá, megkerülhetetlenné az emberek számára a központalakító, sőt: világalakító szimbolikus törekvések?**

Úgy tűnik, Máréfalván volt a leghosszasabb a tervezés, kivitelezés – ugyanakkor a legtudatosabb a szimbólumteremtő igyekezet. Ezért is tartottam fontosnak részletesebben bemutatni a helyszínt (leginkább mint fizikai, kevésbé mint társadalmi teret), az eseményt, hogy ennek ismeretében gondolkozhassunk a fenti kérdés megválaszolásán.

A falu lakói – a családok – századok és generációk során át, megélhetésük érdekében, külön-külön vagy társulva, két téralakítási tevékenységet folytattak: kialakították a termeléshez szükséges területeket (erdőt irtottak, legelőt törtek fel szántónak), valamint megépítették a közvetlen életterüket (az „életet”): ház, gazdasági épületek, kerítés-kapu. Közben kialakultak a térbeli hierarchiák is: bizonyos családok a faluközpontban, mások a falu szélén elhelyezkedő életterekben éltek le életüket. A térbeli hierarchiák mindig társadalmi hierarchiát is kifejeztek (10).

A falu története során a központalakítási, egyben intézményteremtési tevékenységeket **kívülről** kezdeményezték, felügyelték, részben finanszírozták. Így alakultak ki, más parasztfalvakhoz hasonlóan, a szakrális, szocializációs, ceremóniális központok. Mindegyik egy-egy intézménynek a paraszt-faluban való megtelepedését, berendezkedését, és az intézmény képviselte értékrend, világkép terjesztésének kezdetét jelentette. Természetesen idővel az intézmény diktálta szabályok és a helyiek által hagyományosan elsajátított viselkedésmódok közeledtek; de a mai tapasztalat az, hogy mindig megmaradtak bizonyos eltérések, különbségek. Az egyház, a pap követelte vallásgyakorlási mód soha nem volt minden egyes személyre egyértelmű módon kiterjedő; az iskolában szerzhető tudás, viselkedésmód értékét is gyakran megkérdőjelezték. A kultúrotthonban rendezett színelőadásokon is részt vesznek, de ami ennél számukra szemmel láthatóan fontosabb, ami külső rendezés nélkül, öntörvényűen működik, ami a legáltalánosabb: a szintén ebben a helyiségben rendezett legnagyobb családi ceremónia, a lakodalom. Tehát mindig is létezett az intézmények képviselte, szakemberek (értelmiségiek) felügyelte értékrendszer, az ezt megvalósító gyakorlat – és a falusiak saját értékrendszere, ennek megfelelő, ugyanakkor többé-kevésbé az intézmények működésébe is integrálódó viselkedése.

A tér átépítésére, a térhasználat szabályozására tett javaslatok értelmiségiektől származnak; ugyancsak ők tesznek javaslatokat a szimbolikus jelentések megkonstruálására. A fenti kérdés így is átirható: gyakorlatukban a falusiak mennyire fogadják el ezeket a javaslatokat – vagy milyen mértékben, milyen formában alakítanak ki (vagy, mert a hagyományos javaslatok léteznek: mennyire őriznek meg) saját jelentéstulajdonítási gyakorlatot? Még tovább menve: mennyire elfogadott ezekben a falusi közösségekben mindaz, ami emlékműhöz, térhasználatához kötöten, világértelmezésként intézményes, értelmiségi jelentéstulajdonítási gyakorlat? **Milyen mértékben integrál-**

ják ezeket a közösségeket a kilencvenes évek végén a falvakban felállított emlékművek, az ezek köré konstruált szimbolikus értékek?

„Csak az írásbeliség megjelenésével válik el egymástól legenda és tény, mítosz és tudás” (11). Az írásbeliségre épülő intézmények az elválasztást végzik, és az elveik és érdekeik szerint alakított „tény” és „tudás” legitimitását biztosítják. Több mint húsz éves, székelyföldi falvakban végzett terepmunkám egyik alapvető tapasztalata: az írásbeliséggel együttélő, igen erős orális kultúra. A mindennapokban ez az oralitás biztosította a „hagyományátadást”; ez végezte a közösségek szervezését, integrálását a közelmúltban is, ma is.

A fentiekben az emlékmű-állítás nyomán tett **értelmiségi jelentés-konstruáló javaslatokat** vettem számba. Ezután elvégzendő kutatási feladat lenne annak kiderítése, hogy **„a falu népe” mit is fogad el ezek közül; ugyanakkor milyen saját jelentéstulajdonításokat dolgoz ki.** Valószínűnek tartom például azt, hogy az archaikusnak mondható helyi halottkultusz is integrálja az emlékművet. Lehetséges, hogy november elsején (halottak napján) nem a „magyar hazáért” esetthez, hanem a túlvilágon már „ismerős”, „érdemekkel rendelkező”, és ezért a túlvilág fele „közvetítő”, az élő túlvilági életét „előkészítő” halott családtaghoz fognak a hozzátartozók kérelően imádkozni.

Jegyzetek

1. Lásd például Lövete esetét, ahol 1941-ben épült az „országzászlós emlékmű”; ez azért fontos, mert e köré alakították ki a falu addig nem létező főterét (Biró–Oláh 1993:89–90).
2. Előbb a megyei napilap, majd az Írószövetség kolozsvári lapja ír dicsérőleg róla. A helyiek először leszólják: hogyhogy a régi, kidobott kapurészeket állítják ki ország-világ elé; majd mikor 1990-ben hosszabb időre leveszik a farészeket, hogy tartósítsák azokat, akkor már hiányolják a díszítést az arrajárók.
3. A hetvenes évek végén, nyolcvanas évek elején olyan eseményre kerül sor, amely híressé teszi a falut: a tanárok vezetésével felnőttek és gyerekek betanulják, előadják Kodály Zoltán Székely fonóját és Hány Jánosát. A nyolcvanas évek végén az akkor már nyugdíjas igazgatónő a kultúrház emeleti két helyiségében rendezte be a faluból összegyűlt régi tárgyakból a falumúzeumot.
4. A pap azóta más faluba került, vele nem beszélgettem; a vitapartner így emlékszik erre az eseményre: „Várjuk, s meg is érkeznek... S kijövünk a kultúrház elé. De ott volt az udvarhelyi esperes, ott volt a plébános, ott volt mindenki. Mi egyházi területre szeretnénk tenni, s az a gond, hogy egyáltalán ezt hogy lehet. S mi az elképzelésük? Akár ide, akár

oda. Fogja magát, odamegy s benéz a kerítésen, s azt mondja: hát itt csak gaz terem! Hát igen, vizes a terület. Hát akkor pont azért! Miért sajnálsz, mondja a papnak, hát akkor miért sajnálsz?... S akkor ő mondja, ő, aki nem hallott senkitől róla, hogy remekül ki lehetne járni itt a templomhoz... S akkor nézzük meg alul. Jó, megnézzük. Remek, itt is lehet... S akkor nagy félve mondom, itt mekkora területre lehetne? Hogyhogy mekkorára? Vagy csinálnak, vagy nem csinálnak! Az az egész terület!... S hozzátesszi, mert akkor még 81 halotról tudtunk, nem volt az a 16, akit utólag fedeztünk fel: megérdemli az a 81 hősi halottjuk, hogy a legszebb területre tegyék!”

5. Az avatóra a meghívót az Egyesület küldi szét. A meghívó szövege a következő:

Kólik Hagyományőrző Művelődési Egyesület Maréfalva

Tisztelettel és szeretettel meghívjuk falunk búcsú-ünnepére.

Rendezvényeink:

–1997. november 8-án, szombaton 16 órától tartja az egyesületünk évi közgyűlését a Művelődési Otthonban

– beszámoló az egyesület közművelődési munkájáról, az anyagi alapok kezeléséről – tartja Kovács Pirokska, az egyesület titkára

– tisztségviselők újraválasztása

– a „Háborús hőseink emlékére” című kiadványunk bemutatása

–1997. november 9-én vasárnap de. 10 órától a háborús emlékmű leleplezése és megáldása

– 12 órától ünnepi szentmise Szent Imre herceg tiszteletére felszentelt 225 éves templomunkban

6. A megjegyzés, a további észrevételek az Egyesület titkárától származnak.

7. A füzet tartalma: Kányádi Sándor: Vidéki békevers; Kovács Dénes máréfalvi születésű jezsuita szerzetes Kő és kereszt, avagy Isten üzenete a háborús emlékmű állításnak ünnepén című írása; az első, valamint a második világháborúban elesettek névsora; Frontharcosok emlékezései a háború borzalmaira; Utószó (az emlékműépítés története); illusztrációként tábori levelek, vitézségi érmek fényképei.

8. A. Gergely András Simon Harrison véleményére támaszkodva írja: „A szimbolikus tér valóságos talapzatokon épült valódi társadalmi jelentések köré-közé tagozódik, valóságos emberek körül szerveződik, akik magatartását gyakorta szimbolikus cselekvések jellemzik,

amelyek a maguk nem valóságos terében rendszerint éppoly fontosak, éppoly konfliktuosak, sőt adott esetben intenzívebbek is lehetnek, mint a valóságos cselekvések.” (A. Gergely 1997:287)

9. Most és a továbbiakban is a Hargita Népe napilapban 1997. november 12-én a máréfalvi emlékműavatásról megjelent összeállítás írásaiból idézek.

10. Igen nagy irodalom foglalkozik ezzel a problémával; egy leíró igényű, a Székelyföld egy településén ennek működését vázoló írás például az Oláh Sándoré (Oláh 1991).

11. Nyíri Kristóf megfogalmazása. Tanulmányának egyik kiinduló tétele: „a szó szoros értelmében vett hagyományok benső kapcsolatban állnak az orális kommunikációval, vagyis az írásbeliség előtti kultúrákra jellemző kognitív viszonyokkal”. A szóbeliség, és a mögötte meghúzódó gondolkodásmód igen fontos tehát a hagyománytermelés megértése szempontjából (Nyíri 1993:284).

Szakirodalom

A. Gergely András 1997

A térszerveződés szimbolikus üzenetei. Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: Szövegvalóság. Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szerkesztette Szabó Márton. Scientia Humana. Budapest. 287–303.

Biró A. Zoltán – Oláh Sándor 1993

Emlékmű – jelkép – identitás. Esettanulmány egy emlékmű újjáépítéséről. In: Antropológiai Műhely 2. 87–104.

Oláh Sándor 1991

Szimbolikus településszerkezet. In: Kapcsolat, környezet, közösség. Csík-szeredai antropológiai írások. 163–167.

Nyíri Kristóf 1993

Hagyomány és társadalmi kommunikáció. Replika 11–12. 284–304.